

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2019, s.2: 25-41

**Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan
Olumsuzluklar**

The Negativity About the Language and Style of Sermons
and Sermons

Şükrü KEYİFLİ

Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Associate Professor, Dokuz Eylül University, Faculty of Theology,

İzmir / TURKEY

sukru.keyifli@deu.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4605-5205

DOI: 10.5281/zenodo.3463529

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 31 Temmuz / July 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 9 Eylül / September 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Eylül / September 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: KEYİFLİ, Ş. (2019). Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (Eylül 2019): 25-41.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Bu makalenin amacı camilerde verilmekte olan hutbe ve vaazların sunumunda kullanılan dil ve üslup ile ilgili karşılaşılan olumsuzlukları belirlemek ve giderilmesine yönelik önerilerde bulunmaktır. Yaygın din eğitimi kurumu olan camilerde İslam'ın ilk yıllarından bu yana kesintisiz olarak verilmekte olan hutbe ve vaazlar, halkın din eğitim ve öğretimine katkı yapan cami içi din eğitimi vasıtalarıdır. Hutbe ve vaazlarla günümüzde de birer din eğitimi kaynağı olarak görülmeleri, bu kurumlarla ilgili varsa olumsuzlukların giderilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Hutbe ve vaazların sunumunda karşılaşılan olumsuzluklar arasında korkutma, zorlama, buyurgan ve ayrımcı bir söylemlerde bulunma ve mesajların iletilmesinde toptancı ya da genellemeci dil ve üslubun kullanılması bulunmaktadır. Camilerdeki hutbe ve vaazlar, din görevlileri tarafından yürütülmektedir. Görevliler, bu görevleri yerine getirirken bazı yetkinliklere sahip olmaları gerekmektedir. Bu yetkinliklerden biri de "dil ve üslup yetkinliğidir. Her türlü sözel iletişim süreçlerinde olduğu gibi cami merkezli dinî iletişim süreçlerinde de dil ve üslup önemlidir. Mesaja uygun dil ve üslubun seçilmesi ve alıcıya aktarılması, iletişimin etkinliği ve mesajın amacına ulaştırılması bakımından ayrı bir önem arz etmektedir. Dil ve üslup yeterliğine sahip olmamak, iletişimin etkisiz olmasına neden olur.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Yaygın Din Eğitimi, Cami, İletişim, Din Hizmetleri

Abstract

The aim of this article is to determine the problems encountered in language and style used in the presentation of sermons and sermons given in mosques and to make suggestions for their elimination. Sermons and sermons that have been given continuously since the first years of Islam in mosques, which are non-formal religious education institutions, are the means of religious education which contribute to the religious education and training of the people. The fact that sermons and sermons are seen as a source of religious education today also reveals that these institutions should be solved if there are negativities. Sermons and sermons in mosques are carried out by religious officials. Officers need some competence in performing these tasks. One of

these competencies is “language and style competence. As in all verbal communication processes, language and style are important in mosque-centered religious communication processes. Selecting the appropriate language and style for the message and transferring it to the recipient is of particular importance in terms of the effectiveness of communication and the delivery of the message to its purpose. Lack of language and style proficiency causes communication to be ineffective.

Keywords: Religious Education, Common Religious Education, Mosque, Communication, Religious Services

1. Giriş

Geleneksel cami merkezli din eğitimi denince ilk akla gelen hutbe ve vaazlardır. Hutbe vaazların, cemaatin din eğitimine olan katkıları bilinmektedir. Her ikisinin de İslam kültüründeki yeri ve önemi tartışmasız kabul edilen bir gerçekliktir. Bu makalede, hutbe ve vaazların dil ve üslubu konusu ele alınmıştır. Hutbe ve vaazın birlik cami mekânı içinde benzer amaçlı fonksiyon icra etmektedir, ancak bir birlerinden de farklıdırlar. Bu nedenle, konun işlenmesinde her hangi bir anlam ve tanım karışıklığına neden olmaması için hutbe ve vaaz hakkında bilgi verilmesi uygun olacağı düşünülmüştür.

Hutbe ve Vaaz: Cuma günleri, Cuma namazı ile birlikte irat edilmesi bakımından sürekliliği olan daha çok hutbedir. Cuma ibadeti ile birlikte ifa edilen hutbe, bir dinî hitabet çeşitli olarak ibadetin içinde yer alması ve din eğitim ve öğretimi içerikli olması bakımından pedagojik değeri olan bir din eğitimi faaliyettir. İrat edilmiş şekliyle, camiye gelen cemaati hedef kitle olarak alan hutbe, cuma ve bayram namazları için camiye gelen cemaate, minberden yapılan dinî içerikli hitaptır (Yılmaz, 2016).

Tarihte ilk hutbe Medine yakınlarındaki Ranuna vadisinde Hz. Peygamber tarafından irat edilmiştir. Hutbenin iki temel fonksiyonu vardır. Bunlardan biri ibadet, diğeri de din eğitimidir. Tarihi süreç içinde hutbe ile ilgili bazı fonksiyonlar yüklenmiş olsa da ibadet ve din eğitimi fonksiyonu değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Halen de hutbenin bu iki işlevi devam etmektedir. Günümüzde de Müslümanlar için oldukça önem arz eden hutbe, cuma ve bayram günlerinde, okunmakta ve camiye gelen insanlara hem ibadet hem de eğitim değeri kazandırmaktadır (Korkmaz, 2018).

Hutbelerin Cuma ve bayram günlerinde irat edilmesi, daha fazla kişiye ulaşmasına vesile olması bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Bu önem, aynı amacı gerçekleştirmek isteğinde olan insanların, bir araya gelmelerini ve aynı zamanda dinî konularda olduğu gibi aktüel, sosyal ve kültürel konularda bilgilenmelerine vesile olmasından kaynaklanmaktadır (Baktır, 2019).

Cami merkezli din hizmetlerinden biri de vaazdır. Vaaz 'da tıpkı hutbe gibi dinî içerikli eğitim ve öğretimlerden biridir. Vaaz sözlükte, "öğüt vermek", "sakındırmak" "uyarmak" anlamlarına gelen Arapça va'aza kökünden türeyen bir kelimedir. Türçe'ye vaaz şeklinde kavramsallaşmış ve bir topluluğa dinî ve ahlâkî konularda nasihat etmek, kalplerini iyiliğe ısındıracak sözler söylemek ve kötülöklere karşı uyarılarda bulunmak anlamına şeklinde bir anlam zenginliğine ulaşmıştır (Cirit, 2019). Halen camilerde dinî nasihat amaçlı ve kültürde yer almış şekliyle cami içinde bulunan "vaaz kürsü"sünden cemaate, vaiz tarafından verilen bir eğitim vasıtası olarak işlevine devam etmektedir.

Günümüzde hutbe ve vaazlar Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı camilerde periyodik olarak, verilmektedir. Cuma ve bayram günlerinde okunan hutbeleri cami görevlisi olan İmam-Hatipler, vaazları da yine Diyanet İşleri Başkanlığınca görevlendirilmiş bulan vaizler vermektedirler. Bir din eğitim ve öğretim vasıtası olarak fonksiyon icra eden hutbe ve vaazlar, hazırlanışı, sunuluşu ve amacı bakımından eğitim ve iletişim süreçlerine benzemektedirler. Bu nedenle iletişim ve eğitim süreçleri için geçerli olan ilkeler, hutbe ve vaazlar için de geçerlidir. Hutbe ve vaazlar, kaynağı, mesajı, kanalı, alıcısı bulunması bakımından iletişim sürecine benzemekle birlikte, genel iletişim sürecinden farklı olarak, daha çok sözel iletişim türüyle benzerlik göstermektedir. Onun için hutbe ve vaazları, sözel dini iletişim süreci olarak tanımlamak mümkündür.

Sözel iletişim, kaynağın alıcıya ulaştırmak istediğı mesajda, kanal olarak sözün kullanılmasıdır. Düşünce ve dilin kelimeleri bir araya getirmesiyle oluşan söz, anlamlı ve alıcı tarafından benimsenir olması için üsluba ihtiyacı vardır. Dil, üslupla birleşmiş olarak alıcıda yer etmiş olması, mesajın hem etkili olmasını hem de kesintiye uğramadan alıcıya ulaşmasını sağlar.

Dil ve Üslup: İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşmaya dil denir (TDK, 2019). Duygu ve düşünce gibi soyut ve öznel fikirlerin, somut hale gelmesi ve muhatapta etkili olması dil ile olmaktadır. Dilin bu sentezlenmiş hali olan sözlerin kazandıkları manaların somutlaşması davranışa dönüşmesi muhatapla buluşmasına bağlıdır. Bu buluşmanın sorunsuz olması ve söyleyenin beklentilerini karşılayabilmesi ise sözün ifade edilişiyle doğrudan ilgilidir. Üslup, ifade edilişteki bulunması gereken özellikleri taşımaktadır.

Dilimizde üslup, anlatma, oluş, deyiş veya yapış biçimi şeklinde tanımlanamamaktadır (TDK, 2018). Üslup, dilin tamamlayıcıdır. Dilin uygun bir üslupla ifade edilmesi insanlar arasındaki sözel iletişim yoluyla anlaşmalarını kolaylaştırmada oldukça etkilidir. Kültürde yer alan ve insanlar arasında etkisi bilinen “tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır” atalar sözü, dil ile üslubun birleşmesi halinde, amaca ulaşmanın ne kadar kolay olacağını anlatmaktadır.

Dil ve üslup, din hizmetlerinin her alanında kullanılmakla birlikte en fazla kullanıldığı alanlardan başında hutbe ve vaazlar gelmektedir. Hutbe ve vaazlarla cemaate ulaştırılmak istenen dinî mesajların, sade bir dil ile birlikte, akıcı bir üslubun kullanılması, mesajın yerine ulaşmasında etkilidir. Kur’an’ı kerimde de sadece ve güzel bir dil tavsiye edilmektedir. Kur’an bu konudaki tavsiyesinde “*Sen onlara sırf Allah’ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever*” (Âl-i İmrân, 3/159) buymuştur. Kur’an, sözlü iletişimde yumuşak bir üslubun kullanılmasından yanadır.

Bu makalede, hutbe ve vaazların verilmesinde kullanılan dil ve üslubun amacına ulaşmasını engelleyen olumsuzluklar üzerinde durulmuştur. Hutbe ve vaazların sunumu sırasında karşılaşılan olumsuzların neler olduğu, makalenin problem cümlesini oluşturmaktadır. Çalışma, hutbe ve vaazlarla sınırlandırılmıştır. Çalışmanın amacı, hutbe ve vaazlarda kullanılan dil ve üslup ile ilgili bazı olumsuzluklara temas etmek ve bu olumsuzlukların giderilmesi-ne yönelik önerilerde bulunmaktır.

2. Dil ve Üslup

Hızla değişen toplumsal yaşam yeni eğitim durumlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunun için değişen ihtiyaçları karşılayan yeni hizmet alanları geliştirmek ya da var olan hizmet alanlarının geliştirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Değişen şartlara ve durumlara bağlı olarak, insanlara verilecek olan hizmetler arasında din hizmetleri de vardır. Din hizmetleri daha çok dini mekânlar olan camilerde verilmektedir. Camilerde yaygın ve sürekli olarak verilen din hizmetleri hutbe ve vaazlardır. Din hizmetlerinin sunum ve ihtiyaç duyan insanlara ulaştırılmasında dil ve üslup iki temel unsurdur. Dil ve üslup, içeriğin anlaşılması ve benimsenmesi için gereklidir. Bu hizmeti vermekle görevli olan kişilere dil ve üslup kullanımı bakımından yeterlik sahibi olmaları beklenir. Ancak bu hizmetlerinin yürütülmesi sırasında, dil ve üslupla ilgili bazı engeller bulunmaktadır.

3. Dil ve Üslup İle İlgili Engeller

Uzun bir geçmişe sahip olan ve geleneksel dini iletişimin sürdürüldüğü mekânlardan biri olan camilerdeki hutbe ve vaazların verilmesindeki dil ve üslup ile ilgili karşılaşılan olumsuzluklar bulunmaktadır. Makalenin konusunu teşkil eden olumsuzluklar, yargılayıcı ve sorgulayıcı dil ve üslubun kullanılması, korkutma, zorlama, buyurgan ve ayrımcı bir söylemlerde bulunma ve mesajların iletilmesinde toptancı ya da genellemeci dil ve üslubun kullanılmasıdır.

3. 1. Yargılayıcılık: Sözel iletişim yargılayıcı bir dil ve üslubun kullanılması bir olumsuzluktur. Yargılama bireyin konuşma sırasında muhataplarını, olumsuz nitelmesi ve yaftalamasıdır. Aslında yargılama bir takım bilgi, araştırma, analiz, sentez ve değerlendirmelerin sonunda varılan bilişsel bir süreçtir olması bakımından olumlu bir değerlendirme şeklidir(Koç, 2011).Ancak yargılayıcı konuşma, dil ve üslupta yargılayıcı olma, her hangi bir bilgiye dayanmadan, gerekli araştırmaları yapmadan verilen önyargılardır. Genel olarak yargılama, bir hakkın teslim edilmesi, bireylerin bir birleriyle olan ilişkilerinde ortaya çıkabilen olumsuzlukların giderilmesinde yararlı ve olumludur. Ancak sözel, iletişimde kullanılan dil ve üslupta kullanılması tam tersine bir olumsuzluktur. Çünkü yargılayıcı bir dilin kullanılması, kaynağın güvenilirliğini zedelemektedir. Diğer yandan yargılamak, muhatabı

suçluluk duygusunun uyanmasına neden olduğundan, savunma mekanizmalarının harekete geçmesine neden olur.

Belli bir amaca yönelik olarak verilen hutbe ve vaazlardaki dil ve üslubun da yargılayıcı olması, benzer olumsuzluklarla karşılaşılması ihtimalinin artmasına neden olur. Hutbe ve vaaz vermekte olan görevlilerin kullandıkları dil ve üslubun yargılayıcı olmaması gerekir (Sabuncuoğlu & Gümüş, 2008, s. 68-72). Yargılayıcı dil ve üslubun kullanıldığı ortamlarda, alıcılar mesaja karşı direnç oluştururlar. Mesaja karşı kapanmak, mesajı ötelemek ve savunma yapmak gibi tutumlar geliştirirler. Bu durum onlarda iletişimin etkisinin azalmasına neden olur. Dini tutum ve davranışların gelişmesine ve kalıcı hâle gelmesine mani olur. Örneğin, “dini olumsuzluklara düşmemizin nedeni, sizin dini konulardaki umursamaz davranışlarınızdır”, “ibadetlerinizde devamlılık göstermiyorsunuz”, günahlarınız karşısında tövbe etmiyorsunuz” vb. gibi ifadelerde bulunmak mesajların anlaşılmasına mani olan olumsuzluklardır.

3. 2. Sorgulama: Soru sormadan farklı olarak soruşturma, eksik arama çabası içinde olan söylemlerdir. Muhatabın durumu ile ilgili olarak varsa eksikliklerini ortaya çıkarmaya çalışmaktır. İnsanların dini ve ahlaki konulardaki eksikliklerinin ortaya çıkarılmasını sağlayacak bir söyleme sahip olmaktır.

Sorgulayıcı bir dilin kullanılması dini iletişim bakımından olduğu gibi ahlaki bakımdan da tasvip edilmeyen bir davranış şeklidir. Sorgulayıcı tutum ve davranışlara, insanlar arasındaki güveni birlik ve beraberliği ve kardeşliği zaafa uğraticı davranışlara olarak kabul edilmektedir. Kur’an’ı Kerim’de Allah, insanların eksiklerinin ortaya çıkarılmaya çalışılmasını, kusurlarının ifşa edilmesini ya da onlara kabul edemeyecekleri bazı yaftalara, isimlere ya da lakaplara takılarak aşağılanmaya çalışılmasını büyük bir ahlaksızlık olduğu ifade edilmektedir (Hucurat, 49/12).

Ancak eksiklerin ve kusurların uygun bir dil ve üslupla hatırlatılması gereklidir. İslam kültüründe insanların değerini belirleyen ölçü Allah ile olan içsel bağlıdır. Görünüşündeki verilere göre hüküm vermekle ya da buna göre karar verip sorgulamayı olumsuzlukları açığa çıkarıcı şekilde kurgulamak, kabul edilebilen bir tutum değildir. Bu konuda Hz. Peygamber, “Allah sizin bedenlerinize, görünüşlerinize mallarınıza değil, kalplerinize bakar” buyurmuştur (

Müsned, II, 277, 285, 360, IV, 66,69 Buhari, İkraah, 7, Müslim, Birr, 32) Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde, insanlarla mesaj vermek maksatlı iletişimlerde, onların konu hakkındaki eksiklerinin ve kusurlarının açığa çıkarılmasına yönelik dil ve üslubun kullanılması tasvip edilmemektedir.

Dinî iletişim süreçlerinde sorgulama yerine hatırlatma esas alınmalıdır. Çünkü hatırlatma dinî bir görevdir. Kur'an'a Hz. Peygamber'e hatırlatma ve öğüt verme görevi vermiştir. " *Ey Muhammet sen hatırlat/öğüt ver. Esasen sen bir hatırlatıcı/ öğütçü vericisin* (Gaşiye, 88/21). Hatırlatma, öğüt verme ya da nasihat etme dini iletişim sürecinde kabul edilen bir yaklaşımdır. Hutbe ve vaazlarda da bu yaklaşım benimsenmelidir. Hatırlatma, öğüt verme ve nasihat etmenin dili ve üslubu dini iletişim sürecine uygundur. Çünkü hutbe ve vaazlar bir nevi nasihat görevinin yapıldığı alanlardır. Hz. Peygamber dinin nasihat olduğunu söylerken, nasihatın; güzel samimi ve dürüst olmak anlamına geldiğini ifade etmiştir (Müslim, 95/55). Sözlükte öğüt vermek, insanları hayırlı işlere davet etmek ve kötü işlerden uzaklaşmalarını hatırlatmak anlamına gelen nasihat, dini kavram olarak insanlara dinin emir ve yasaklarını hatırlatmak anlamında kullanılmaktadır.

Bu nedenlerle, nasihat edenlerin, öğüt verenlerin dil ve üslup bakımından bu güzelliklere sahip olmaları ve bu güzellikleri yansıtacak dil ve üslubu kullanmaları gerilmektedir. Dil ve üslubun güzel olması, bir başka deyişle hitabet özelliklerine uygun olması gerekir. Bunun yerine sorgulayıcı bir dil ve üslubun tercih edilmesi, hem hutbe ve vaazların içeriğinde bulunması gereken "nasihat" özelliklerine hem de hitabetin gereği olan dil ve üsluba uygun değildir.

3. 3. Korkutma: Bireyleri ve toplumları etkileyen korkuyu Türk Dil Kurumunun Sözlüğünden hareketle şöyle tanımlanabilir. Korku, "gerecek ya da beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan coşku, beniz sararması, ağız kuruması kalp ve solunum hızlanması vb. gibi belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişimlerle kendini gösteren duygudur" (TDK, 2018).

Korkunun bir duygu olması nedeniyle psikologlar da tanımlamışlardır. Korku, en temel insanî duygulardan biridir. İnsanın hayatında etkili olmaktadır. İnsanda var olan bu duygu, bireyleri ve toplumları etkilemiştir (Baymur, 1997). Bireyi ve toplumu etkileyen korkular, zamanla

sınırlı kalmayıp, kültüre mal olmuştur. Her dönemin korkuları farklı olmakla birlikte etkileme biçimleri bir birlerine benzemektedir. Neredeyse bütün korkuların başında can ve mal güvenliği gelmektedir. İnsanlar, kimi zaman canını ve malını tehdit eden eşya ve nesnelere, kimi zamana da cin peri gibi soyut varlıklardan korkmuşlardır. Bu bakımdan korku insanların günlük hayatına olumlu ya da olumsuz etkilemiştir.

Korku duygusu kadar korkmak da insanı bir davranıştır. İnsan yaşamını sürdürmek için bu duyguya ihtiyacı vardır. İnsanlar bilmediği, açıklayamadığı ve anlayamadığı şeylerden korkar. İlk insanlar, doğal kaynaklı olaylardan korkarlardır. Onlar için yıldırım, gök gürlemesi, vahşi hayvanlar, mahiyeti henüz bilinmeyen olaylar olduğu için korkmaktaydılar. Bilimsel gelişmelerle birlikte doğal olayların mahiyeti bilindikçe doğa olaylarına yönelik korkular da azalmıştır. Bununla birlikte bilgiye dayalı korkularda vardır (Eren, 2005).

Korkunun insan üzerindeki etkisinden hareketle, bazı alanlarda korkunun bir eğitim metodu olarak kullanıldığı olmuştur. Örneğin çocukların korkutulması eğitim ve disiplin amaçlı olmuştur. Yetişkinlerin korkutulması ise aidiyetleri kimlikleri, inançları ve içinde yalnızlaştırma şeklinde olmaktadır.

Eğitim amaçlı kullanılan alanlardan biri de din eğitim ve öğretimidir. Din eğitim ve öğretimi alanında daha çok korku duygusundan hareket edilerek, insanlara Allah' korkusunun yerleştirilmesi istenmiştir Allah korkusu insanların yaşantılarında etkin olması gereken duygulardan biridir. *“Kalpleri Allah'a saygı ile dopdolu olup O'na karşı gelmekten sakınanlar, cennetlerde ve pınar başlarında”*.(Hicr, 15/45) İnsanın inancı konusundaki duyarlılığından dolayı, Allah'a olan bağlılığında bir eksilme yaşamamak için hassasiyet göstermesi ve Allah'ın rahmetinden uzak olmaktan korkmasıdır. Bu korku birey için yakınlaştırıcı ve bağlılığı artırıcı korkudur.

Bir de insanların Allah'tan uzaklaşmalarına neden olan korku vardır. O da insanların Allah ile korkutulmasıdır. Bu korku şekli insanların Allah'tan uzaklaşmasına neden olan korkudur. Çocukların Allah ile korkutulması gibi yetişkinlerin de Allah ile korkutulması, İnsanları Allah'tan uzaklaştırıcı korkudur.

Din duygusunun gelişmesinde ana motif olarak kullanılan Allah korkusunun dini bakımdan olumsuzluklara neden olacak bir yaklaşım olacak şekilde geliştirilmesi gerekmektedir. Allah ile korkutmak ya da korkutucu bir dil ve üslubun kullanmak, kişinin Allah ile ve kutsal olana karşı sevgisinde ek-silmelere neden olur.

3. 4. Zorlama: Zorlamak, birine, boyun eğdirmek, bir şey yaptırmak amacıyla güç kullanmak, baskı yapmaktır. Bir kişinin, inanmadığı halde zorla inandırılmaya çalışılması, yapmak istemediğini bir şeyi baskı ile yaptırılmasıdır.

Zor kullanma, güç kullanma iki türlü olur. Bunlardan ilki, var olan kendi gücünü kullanma diğeri de kendisinin dışındaki gücü kullanmadır. Siyasi, sosyal ve ekonomik kaynaklı gücün kullanımı bir nevi zorlama olarak değerlendirilebilir. Zorlamanın olduğu yerde, adalet ve ahenk yoktur. Kargaşa ve kaos vardır. Çünkü zor kullanma insanın iradesini yok sayma ve saygı duymamaktır.

Her alanda olduğu gibi inanç alanında da zorlama yoktur. Dine giriş dâhil olmak üzere, inançta, ibadette ve ahlakta zorlama yoktur. Hiç kimseye zorla din kabul ettirilemez. İnanmayan birini istememesi halinde baskı ile inançlı hale getirmek insani olmadığı gibi dinî de değildir. Bu konuda Kur'an; *"Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk, sapıklıktan ayırt edilmiştir. Artık her kim tâğutu inkâr edip, Allah'a inanırsa, sağlam bir kulpa yapışmıştır ki, o hiçbir zaman kopmaz. Allah, her şeyi işitir ve bilir."* (Bakara, 2/256)

Dinde zorlama olmadığı gibi zorlaştırma da yoktur. Kolaylaştırma, kolaylaştırıcı olma vardır. Kolaylaştırma, dinin gereklerini yerine getirmede söz konudur. Dinde kolaylık ilkesi vardır. Onun için din kendini kolay olarak tanımlar. Hz. Peygamber'in *"Kolayı da zorlaştırmayın kolaylaştırın"* (Buharî, 3/72) şeklinde açık beyanları vardır.

Hz. Peygamber'in burada ilke olarak kolaylığı ve müjdelemeyi öne çıkarmış olması, aslında din hizmetlerinde kullanılan dini söylemlerin nasıl olması gerektiği konusunda açık bir ilke ortaya koymuş olmaktadır. Güçle zorlamanın olmadığı gibi dil ve üslup ile de zorlama yapmak, zorlama anlamına gelecek söylemlerde bulunmak gerekmektedir. Hutbe ve vaazların su-

numunda, zorlama anlamına gelecek dil ve üslubun kullanılması, kaçınılması gereken bir olumsuzluktur.

3. 5. Buyurganlık: Bireyin, iletişim sürecinde muhatabına sık sık emir verir gibi konuşmasına buyurganlık denir. Buyurgan söylem, kişiler arası iletişimi engelleyen nedenlerden biridir. Çünkü buyurgan bir dilin kullanılması, insanlara kendini suçlu ve güvensiz hissetmesine neden olmaktadır. Buyruk olarak algılanan sözler, aşağılanma, saygı duyulmama ve güçsüz olma duygularının yaşanmasına neden olur. Buyurgan ifadeler, muhatabın kendine olan saygısını yitirmesine ve öz ben kaybına sebep olur (Eren, 2005).

Buyurganlık sözel iletişim sürecinde muhataba alternatif bırakmayacak şekilde kesinlik ifade eden kelimeleri seçmektir. Bu söyleyişte, cümleyi oluşturan yüklemelerin muhatabı, kendi benimsediği ve doğru kabul ettiği kural ve ilkelere uydurmak için uyulması gerekenleri, genel ve mutlak kurallarmış gibi aktarmasıdır. Bu amaçla kurulan iletişim sürecinde kaynak, alıcısına gönderdiği mesajlarında, genellikle kelimelerin sonu “meli”, “malı”, ekleri ile bitirmektedir. Yapmalı, etmeli, gelmeli, gitmeli, kılmalı, bırakmalı vb. gibi kalıplar kullanılır (Koç, 2011, s. 241).

Buyurganlık aynı zamanda söz söyleme nezaketini zedelediği için de iletişim engelidir. Kişi ya da kitle ile iletişimlerde kullanılan kelime ve cümlelerin kültürel nezaketin dışına taşması ve muhatabın içinde bulunduğu psikososyal durumu zayıflatıcı etki ettiğinden dolayı, alıcıda kaynağa karşı güvensizlik oluşturur (Dökmen, 1988, s. 95). Güven kaybı, iletişime kapalılık meydana getirmektedir. Bu sebeple iletişim sürecinde nezaket dışı söylemlerin kullanılması, söylemin güzelliğine ve etkisine zarar vermektedir.

3. 6. Ayrımcılık: İletişimi engelleyen faktörlerden biri de ayrımcı bir dilin kullanılmasıdır. Ayrımcı dil, insanlar arasında düşmanlık ve önyarguların pekişmesine neden olur. İnsanların bir birlerine karşı olan güvenin ortadan kaldırır. İnsanların doğuştan sahip olduğu özellikleri ya da sonradan kazandıkları aidiyetleri yüzünden ayrımcılığa uğraması toplumsal bütünlüğe zarar verir.

İslam dini her ne sebeple olursa olsun insanlar arasında ayrımcılık yapılmasına tasvip etmez. Hutbe ve vaazlar vasıtası ile insanlara İslam'ın bu konudaki görüşleri aktarılmaktadır. Verilen mesajlarda da İslam dinin bu gö-

rüşleri bilinmektedir. Kur'an'da farklılıkların bir değer olarak görülmesi gerektiği vurgulanmıştır. *"Ey insanlar! Muhakkak ki Biz, sizi bir erkek ve bir kadından yarattık. Ve sizi milletler ve kabileler kıldık ki, birbirinizi (soyunuzu, babalarınızı) tanıyasınız. Muhakkak ki Allah'ın indinde en çok kerim olanınız (ikram olanınız, en şerefli olanınız), (ırk ya da soy olarak değil) en çok takva sahibi olanınızdır. Muhakkak ki Allah, en iyi bilen ve haberdar olandır (Hucurât, 49/13) Ayette de vurgulandığı gibi, yaratılış süreci bakımından ortak şartlara sahip olan insanların, yaratılış sonrasındaki aidiyetleri ve grup üyelikleri bir ayrımcılık sebebi değildir. Onun için insanların birbirleri ile olan ilişkilerinde farklılıkların öne çıkarılması kabul edilebilir bulunmamıştır.*

İslam dini açısından kabul edilir bulunmayan insanlar arasındaki ayrımcı tutum ve davranışların dini söylemlerde yer alması ve bunu çağrıştıracak dil ve üslubun kullanılması doğru bir yaklaşım değildir. Bu nedenle hutbe ve vaazlardaki dil ve üslubun da ayrımcı olmaması gerekmektedir. Hutbe ve vaazlarda dini, siyasi, sosyal, kültürel ve dini ayrımcılığı içeren ya da bunları çağrıştıracak bir dil ve üslubun kullanılması hem dini hem de toplumsal değerler bakımından kaçınılması gereken olumsuzluklardır. Bunla birlikte mezhebi ve kültürel ayrımcılıkta bulunmak ve bunu hatırlatıcı sözler, ayrılıkla ilgili bir der olumsuzluktur.

3. 7. Genellemecilik: Bilinen ya da görülen bireysel özelliğin, toplumun hepsine aitmiş gibi kabul edilerek, bu kabulden hareketle genelleme yaparak, buna göre yargıda bulunmaktır. Bir değerlendirmenin genelleme olup olmadığının ölçüsü, söz söyleyenin sözlerindeki; "herkes", "her zaman", "daima", "asla" gibi anahtar kelimelerin bulunmasıdır (Dökmen, 1988, s. 95). Genelleme yapmayı kalıcı bir tutum haline getiren kişiler ya da gruplar iletişim süreçlerinde, bu kelimeleri sıkça kullanmayı tercih ederler.

İnsanların dinî amaçlı eğitim süreçlerinde olumsuz genellemeleri içeren dil ve üslubun kullanılması, dinin ve eğitimin amaçlarına uygun olmayan bir yaklaşımdır. Bu tür genellemeler toplumsal ayrışmalara neden olur. Toplumsal yaşam içinde insanların bir birleri ile olan ilişkilerinin zedelenmesine neden olur.

Din hizmetleri alanında mesajın alıcıya ulaşmasını engelleyen genelleme türlerinden biri de bireysel ve tikel yaşanan bir olayın genele teşmil edilmesi-

dir. Gerek geçmişte gerekse günümüzde yaşanan bir olayın herkes için geçerli olması gerektiğinin vurgulanması şeklinde yapılan genellemedir. Örneğin, bir kişinin yapmış olduğu olumsuz davranışa bakarak, o davranışı diğer insanlar da yapmış gibi toptancı bir değerlendirmede bulunmaktır. Doğruluğu tartışılan, İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye izafeten anlatılmakta olan "kırk gün yatsı namazının abdesti ile sabah namazını kılmıştır" şeklindeki hikâyenin anlatılmasıdır. Bu hikâyeden, her Müslümanın böyle davranması gerektiği gibi bir mesaj verilmek istenmesidir. Benzer bir örnek Hz. Peygamber ile ilgilidir. Namaz kılmanın önemini kavratmakla ilgili mesajların verilmesinde, mesajın anlamının pekiştirilmesine yönelik örneklem yapılırken, Hz. Peygamber'in ayakları şişinceye kadar nafile namaz kıldığının örnek verilmesidir. Hz. Peygamber'in namaza ne kadar önem verdiğinin metaforik olarak anlatılmasını, yaşanmış ve yaşanması gereken bir davranışmış gibi anlatılması ve bunun tüm Müslümanlar için geçerli kılınmasıyla ilgili dil ve üslubun kullanılması, dini iletişim süreçleri bakımından bir olumsuzluktur.

4. Sonuç ve Öneriler

Camiyi merkeze alan din hizmetlerinin birden fazla çeşidi vardır. Bunlar, ibadetlerin yönetilmesi, iman, ibadet ve ahlak alanlarında eğitim öğretim verilmesi, dinî gün ve gecelerin ihyâ edilmesi, cuma ve bayram günlerinde hutbe okunmasıdır. Bunların dışında camiler, İslâm'ın yüzyıllara dayanan birikiminin oluşturduğu dinî ve millî kültürün, yeni nesillere aktarılması hizmetini vermektedir.

Halkın dinî ve insânî ihtiyaçlarının karşılanmasında doğrudan ya da dolaylı olarak rol alan camilerin "ulaşılabilir" özelliğine sahip olması, bu mekânların bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da hizmetlerinin devam edeceği anlamına gelir. İbadetlerin usulüne uygun olarak yapılmasında, halkın dini konularda aydınlatılmasında, dinî ve hayrî hizmetlerin organize edilmesinde camiler merkez olmaya devam etmektedir.

Fonksiyonları bakımından etkin olan camilerde, hizmetlerin çoğu eğitim amaçlı yapılmaktadır. Din ve kültür eğitimi konusunda yılın her ayında ya da belli dönemlerinde değişik yaşlarda çocuk, genç, yetişkin ve yaşlı olmak üzere isteyen herkese ulaşılmaya çalışılmaktadır. Camide görev alan görevliler tarafından yürütülmekte olan bu hizmetler, beklentilere cevap verebilir olması

için birtakım yeterliklere sahip olmaları gerekmektedir. Bu yeterliklerden biri de dil ve üslup yeterliğidir. Bir dini iletişim süreci olarak sürdürülen cami merkezli din hizmetinde, hedef kitle ile etkin iletişimde bulunabilmek için görevlilerin bu yeterliğe mutlaka sahip olmaları gerekmektedir.

Bu sorunun yansımaları, insanların camileri hizmet alma yeri olarak görmekten uzaklaşmalarına, camilerin toplum merkezli hizmetlerin yeri olma vasfının yok olmasına neden olmaktadır.

Din hizmeti almak ve dini konulardaki ihtiyaçlarını karşılamak için başta camilerde verilmekte olan hutbe ve vaazları öğretim kaynağı olarak gören insanlara, istedikleri din hizmetlerini sunarken, bu hizmeti veren görevlilerin dil ve üslup bakımından ortaya çıkabilecek bazı olumsuzluklardan kaçınmaları gerekmektedir. Bu nedenle, görevlilerin söz konusu kusurlardan arınmasına katkı sağlamasına yarayacak bazı öneriler geliştirilmiştir. Bu önereniler şöyle sıralanabilir;

1. Hutbe ve vaazların halkın dini hayatına olan katkıları dikkate alınarak gerekli görüldüğü ortam ve zamanlarda verilmeye devam edilmelidir.
2. Camilerde verilmekte hutbe vaazlarda dil ve üsluba dikkat edilmelidir.
3. İbadet etme ve ibadetlerin yönetilmesi sürecinde görev alan kişilerin sözlü iletişimlerinde kullandıkları dil ve üslubun ibadetin ruhuna uygun olması için özen gösterilmelidir.
4. Camide hutbe ve vaaz verecek olan görevlilerin seçiminde, dil ve üslup/etkili iletişim yeterliğinin bulundurulması ön şart olmalıdır.
5. Hâlen cami hizmetlerini yürütmekte olan görevlilere etkili iletişim becerilerinin geliştirilmesi için hizmet içi eğitim verilmelidir.
6. Camiler, amaçlar bakımından tekli, fakat hedef kitle bakımından plüralist özelliği olan kurumlardır. Bu nedenle, camilerde verilmekte olan her türlü hizmette, camilerin bu özelliği dikkate alınmalıdır.
7. Eğitim ve öğretim sürecinde yöntem, aynı zamanda dil ve üslubun da belirleyicisidir. Cami merkezli din hizmetlerinde görev alan kişilere; eğitim

öğretim yöntemleri, yöntem seçimi, yöntemin uygulaması gibi öğretim yeterliği kazandıran alanlarda yeterlik kazandırıcı eğitim verilmelidir.

8. Cami merkezli din hizmetlerinin yürütülmesinde dil ve üslup dene-timi yapılmalıdır.

Kaynakça

Aziz, A. (2012). *İletişime Giriş*. İstanbul: Hiperlik Yayınları.

Baktır, M. (2019, 08 19). *İslam Ansiklopedisi*. islamansiklopedisi. org.tr: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe> adresinden alındı

Baktır, M. (2019, 08 19). *İslam Ansiklopedisi*. islamansiklopedisi.org.tr: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe> adresinden alındı

Balcı, Ş. (2007). Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 72-106.

Balcı, Ş. (2007). Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* , 72-106.

Baymur, F. (1997). Genel Psikoloji. Ankara: İnkılap.

Cebeci, S. (2013). *Dini İletişim*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Cirit, H. (2019, 07 19). TDV *İslam Ansiklopedisi*. ismalanasiklopedisi. org.tr: <https://islamansiklopedisi.org.tr/vaaz> adresinden alındı

Çağıl, N. (2008). *Din Dili ve Mecaz*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Çakan, İ. L. (2006) *Dînî Hitabet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Çetidikçi Ergüder , T., & Çetidikçi Fener, T. (2011). İletişimin Kalitesini Etkileyen Engeller ve Bu Engellerin Giderilmesi . *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*

Çetin, A. (1998). *Hitabet ve İrşat*. Bursa: Aksa Yayınları.

DİB. (2006). *DİB Çalışma Yönergesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

- Dökmen, Ü. (1988). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Eren, A. (2005). Korku Kültürü, Değerler Kültürü ve Şiddet. *Aile ve Toplum Dergisi*, 1-13.
- Ergin, A. (2002). *Öğretim Teknolojileri ve İletişim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gordon, T. (2002). *Etkili Öğretmenlik Eğitimi*. İstanbul: Profil Kitap.
- Kağıtcıbaşı, Ç. (1988) *İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kaya, A. (2017). *Kişiler arası İletişimde Sözlü İletişim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kaya, M. (2002). *Din Eğitiminde İletişim*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Kazancı, A. L. (1992). *Peygamber Efendimizin Hitabeti*. İstanbul: Mağrifet Yayınları .
- Koç, A. (2011). *Din Eğitiminde Etkili İletişim*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Korkmaz, M. (2018). *Hitabet ve Mesleki Uygulama*. Ankara: Bilay Yayınları.
- Köylü, M. (2015). *Dînî İletişim*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Küçükahmet, L. (1995). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Küçükaslan, N. (2014). *Etkili İletişim Teknikleri*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım .
- Macit, Y. (2008). Din Hizmetlerinde Sözlü ve Sözsüz İletişim. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu 3-4 Kasım 2007*
- Omay, M. (2009). Ütopya Üzerine Bir Genelleme. *Sosyoloji Dergisi*, 1-14.
- Organ, İ. & Gölçek, A. G. (2017). Anayasa'da Bulunan Kişi Hak ve Ödevlerin Sınırlandırılması. *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 117-129.
- Önkal, A. & Bozkurt, N. (2018, Aralık Pazar). www.islamansiklopedisi.info/
<http://www.islamansiklopedisi.info/> adresinden alındı

- Sabuncuoğlu, Z., & Gümüş, M. (2008). *Örgütlerde İletişim*. İstanbul: Arıkan Yayınları.
- TDK. (2018, Aralık Pazar). <http://www.tdk.gov.tr>. Büyük Türkçe Sözlük: <http://www.tdk.gov.tr/> adresinden alındı
- TDK. (2018, Aralık Pazar). <http://www.tdk.gov.tr>. Büyük Türkçe Sözlük: <http://www.tdk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tosun, C. (2012). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu. (2018, Ağustos Cumartesi). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts. www.tdk.gov.tr: <http://www.tdk.gov.tr/> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu. (2019, 7 19). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. sozluk.gov.tr: <http://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Yılmaz , H. (2005). *Camilerin Eğitim Fonksiyonu*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Yılmaz, H. (2016). *Dinî Hitabet*. Sivas.